

BYUDJETLAR DAROMAD SALOHIYATINI MUSTAHKAMLASH**Tashmatova Rano Gaibovna***moliya kafedrası dotsenti**Toshkent moliya instituti**E-mail: ranotashmatova76@gmail.com**ORCID:0000-0002-3003-3829***Annotatsiya**

Maqolada davlat byudjeti daromadlarini oshirishda asosiy o'rinni egallagan barcha darajadagi byudjet daromadlarini shakllanishining dolzarb masalalari tadqiq etilgan. Barcha darajadagi byudjetlarning shakllanish manbalari, barqarorligini ta'minlash va oshirishning asosiy yo'nalishlari tahlil qilingan. Mahalliy va horijiy olimlar tomonidan turli darajadagi byudjetlarning daromad solohiyatini oshirishning kontseptual asoslari va amaliy jihatlarini o'rganilganlik darajasi ko'rib chiqilgan. O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetining 2023 yil uchun daromadlari tarkibining shakllanish holati baholangan hamda barcha darajadagi byudjetlar daromadlari zahiralarini o'sishining asosiy yo'nalishlari o'rganib chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat byudjeti, turli darajadagi byudjetlar, byudjet daromadlari, soliqlar, soliq stavkalari, davlat tomonidan tartibga solinishi.

УКРЕПЛЕНИЕ ДОХОДНОГО ПОТЕНЦИАЛА БЮДЖЕТОВ**Ташматова Рано Гаибовна***доцент кафедры финансы**Ташкентский финансовый институт**E-mail: ranotashmatova76@gmail.com**ORCID:0000-0002-3003-3829***Аннотация**

В статье исследованы актуальные вопросы формирования доходов бюджетов всех уровней, имеющих важное значение в формировании доходов государственного бюджета. Проанализированы источники формирования и основные направления повышения устойчивости и увеличения доходов бюджетов всех уровней. Рассмотрена степень изученности отечественных и зарубежных источников по концептуальным основам и практическим аспектам увеличения доходного потенциала бюджетов всех уровней. Определены сущность и структура доходов государственного бюджета. Оценена состояние формирования структуры доходов бюджетов Республики Узбекистан на 2023 год. Исследованы основные направления, позволяющие выявить резервы роста доходов бюджетов всех уровней Республики Узбекистан.

Ключевые слова: государственный бюджет, бюджеты всех уровней, доходы бюджета, налоги, налоговые ставки, государственное регулирование.

STRENGTHENING INCOME POTENTIAL BUDGET**Tashmatova Rano Gaibovna***Dotsent department of Finance,
Tashkent institute of Finance**E-mail: ranotashmatova76@gmail.com**ORCID:0000-0002-3003-3829***Abstract**

The article considers and investigates topical issues of formation of budget revenues at all levels, which are important in the formation of state budget revenues. The sources of formation and the main directions of increasing the stability and increasing the revenues of budgets of all levels are studied. The degree of knowledge of domestic and foreign researchers on the conceptual foundations and practical aspects of increasing the revenue potential of budgets of all levels is considered. The essence and structure of state budget revenues are determined. The state of formation of the income structure of the budgets of the Republic of Uzbekistan for 2023 was assessed. The main directions have been explored to identify reserves for the growth of budget revenues at all levels of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: state budget, budgets of all levels, budget revenues, taxes, tax rates, state regulation.

Kirish

Zamonaviy sharoitda moliya tizimini rivojlantirishning hozirgi kun tendentsiyalari, bir tarafdin, O'zbekiston Respublikasi mahalliy hokimiyat organlarining mustaqilligini kengaytirish, ikkinchi tomondan, mahalliy byudjetlar hisobidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 dekabrda PF-5283-sonli “Mahalliy davlat xokimiyati organlarining moliyaviy erkinligini oshirish, mahalliy byudjetlarga tushumlarning to'liqligini ta'minlash bo'yicha soliq va moliya organlari javobgarligini kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Farmonida¹ belgilangan vazifalardan kelib chiquvchi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish zarurligini taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 25 dekabrda O'RQ-657-sonli “2021 yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risida”gi Qonunida² davlat-huquqiy tuzilmalar orasida vakolatlarni taqsimlash va mahalliy byudjetlarning o'z daromad bazasini kengaytirishni amaliy rag'batlantirishni yaratish bo'yicha ishlarni yakunlash vazifasi yaqin kelajakda ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 dekabrda PF-5283-sonli “Mahalliy davlat xokimiyati organlarining moliyaviy erkinligini oshirish, mahalliy byudjetlarga tushumlarning to'liqligini ta'minlash bo'yicha soliq va moliya organlari javobgarligini kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Farmoni

² O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 25 dekabrda O'RQ-657-sonli “2021 yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risida”gi Qonuni

Bu esa O'zbekiston Respublikasining barcha darajadagi byudjetlarning barqarorligini oshirish uchun hududiy byudjetlar daromadlarining o'sishini aniqlash va hokimiyatlarni ustuvor ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni bajarish uchun yetarli moliyaviy resurslar bilan ta'minlash zarurligini taqozo etadi.

Adabiyotlar sharhi

Byudjet tizimi, davlat va mahalliy byudjetlarning kontseptual asoslari va amaliy jihatlari, ularning daromad va harajatlari tarkibi va tuzilishi, byudjetlararo munosabatlar, mahalliy byudjetlarni samarali boshqarish C. Dziobek, Mangas Gutierrez, P. Kufa, Jorge Martinez-Vazquez, A. Timofeev, Nicoletta Ferugilo, J. Wallis, W. Oates kabi xorijiy olimlarning asarlarida o'rganilgan.

Shuningdek, xorijiy olimlardan Ya.Andreyev, O.Bejayev, O.Vrublyovskaya, L.Drobozina, S.Lushin, G.Polyak, V.Rodionova, M.Romanovskiy, V.Slepov, D.Chernik, I.Mislavevalarning tadqiqot ishlarida barcha darajadagi byudjetlarning daromad potentsialini oshirish yo'llari, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda, mahalliy byudjetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda mahalliy byudjetlarning roli o'rganilgan.

Mamlakatimizda barcha darajadagi byudjetlarning daromad potentsialini oshirish bilan bog'liq masalalar M.Alimardonov, A.Vahobov, E.Gadoyev, A.Jo'rayev, H.Jamolov, A.Mamanazarov, T.Malikov, O.Olimjonov, Sh.Toshmatov, N.Xaydarov, B.Toshmurodova, Q.Yahyoyev, N.Qo'ziyeva kabi mahalliy iqtisodchi-olimlarning tadqiqot ishlarida yoritilgan.

B.Abillayev, S.Jubayev, A.Mamanazarov, A.Suvonov, K.Tojiboyeva, X.Qobulov, X.Qurbonov, A.Xayriddinov, N.Yuldasheva, U.O'roqov kabi olimlar tomonidan turli darajalardagi byudjet daromadlarini shakllantirish, mahalliy soliqlar va yig'imlarni safarbar etishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganilgan.

Yuqorida qayd etilgan olimlarning tadqiqotlarida daromad potentsialini oshirishning ayrim jihatlari o'rganilgan bo'lsa-da, daromad barqarorligini oshirish masalalari alohida tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqilmagan. Mazkur jihat mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Barcha darajadagi byudjet daromadlarini shakllantirish sohasidagi fundamental tadqiqotlar metodologik asosni tashkil etadi. Tuzilmaviy, mantiqiy va tizimli yondashuvlar, shuningdek, ekonometrik usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Turli darajadagi byudjet daromadlari har qanday mamlakatning davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda samaradorligini belgilab, ijtimoiy-iqtisodiy

sohani, infratuzilmani rivojlanishini, aholining ishbilarmonlik faoliyatini kengayishini ta'minlaydi.

Byudjet mablag'laridan foydalanish moliya tizimining elementi sifatida, byudjet harajatlari tizimini belgilovchi ijtimoiy munosabatlarni vujudga keltiradi. Davlatning asosiy funksiyalarini amalga oshirishga oid siyosatining samarali va sifatli tashkil etilishi byudjetlarning daromad qismi qay darajada samarali va o'z vaqtida shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib qayd etish mumkinki, davlat byudjeti daromadlari har bir muayyan davlat qonunchiligiga muvofiq mamlakat byudjet fondini shakllantirish jarayonida davlat va tashkilotlar, korxonalar va fuqarolar o'rtasida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlarni ifodalab, davlatning moliyaviy manbasi bo'lib xizmat qiladi va bu, o'z navbatida, mamlakat moliya tizimi va iqtisodiyotining muhim jihatlaridan biridir.

Jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy strukturasi shakllantirish va rivojlantirishda davlat siyosati doirasida amalga oshirilayotgan davlat tomonidan tartibga solish muhim o'rin tutadi.

Davlat tomonidan iqtisodiy va ijtimoiy siyosat yuritilishidagi muhim mexanizmlardan biri bu mamlakat moliya tizimi va uning tarkibida alohida o'ringa ega bo'lgan davlat byudjetidir.

Byudjet daromadlari davlat mavjudligining moddiy asosini yaratib, o'ziga yuklatilgan funksiyalarni bajarish uchun mablag'larga bo'lgan ehtiyojni qoplashga yo'naltiriladi. Byudjet daromadlari ijtimoiy guruhlar daromadlilik darajasiga va faoliyat turlariga ta'sir ko'rsatish orqali yalpi iste'molga ta'sir qiluvchi omil sifatida qaraladi. Byudjet daromadlari iqtisodiy faoliyatga, ishlab chiqarilayotgan maxsulot hajmi va ishlab chiqarishni texnik ta'minotiga, narxlar muvozanatiga, investitsiyalarning tarmoq va hududiy taqsimlanishiga ta'sir qiladi.

Byudjet daromadlarini tartibga solish imkoniyatlari ma'lum chegaralarga ega. Korxonalar va aholidan pul mablag'larning yuqori darajada olinishi iqtisodiy faollikning pasayishiga, iste'mol xarajatlarining kamayishiga, bozorda yalpi talabning pasayishiga olib keladi, bu esa, o'z navbatida ishlab chiqarilayotgan mahsulot hajmining tushib ketishiga, narxlarning oshishiga hamda real yalpi milliy mahsulotning kamayishiga sabab bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, byudjet daromadlarini oshirish zarurati har qanday davlatning muhim faoliyat yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Byudjet daromadlari YaIM qiymatini taqsimlash natijasida vujudga keladi. Ularning asosiy moddiy manbai milliy daromad hisoblanadi.

Byudjet daromadlarining tarkibiy tuzilishi ijtimoiy ishlab chiqarish va milliy daromad hajmiga chambarchas bog'liq bo'lib, davlatning moliyaviy siyosati bilan

belgilanadi.

Davlat byudjeti daromadlari kontsepsiyasining o’zi mamlakat pul fondini shakllantirish jarayonida vujudga keladigan va davlat o’z funksiyalari va vazifalarini bajarishi uchun zarur bo’lgan iqtisodiy (moliyaviy) munosabatlar yig’indisini aks ettiruvchi davlatning markazlashgan moliyaviy resurslari sifatida tavsiflanishi mumkin.

Amaliyotdan kelib chiqqan holda shuni ta’kidlash lozimki, mamlakatimizda davlat byudjetining samarali faoliyat yuritishini yanada ta’minlashga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda, xususan, davlat byudjetining daromad qismini shakllanishini optimallashtirish yuzasidan qator vazifalar belgilangan.

1-jadval.

O’zbekiston Respublikasi konsolidatsiyalashgan byudjet daromadlarining 2023 yil uchun parametrlari*

№	Daromadlar	2023 yil uchun parametrlar, mlrd so‘m
	Konsolidatsiyalashgan byudjet daromadlari	310 677,9
1.	Davlat byudjeti daromadlari	232 107,1
2.	Davlatning maqsadli jamg’armalari daromadlari	41 250,7
3.	O’zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg’armasiga tushumlar	11 712,0
4.	Respublika budjetidan Qoraqalpog‘iston Respublikasi respublika budjetiga va viloyatlarning viloyat budjetlariga ajratiladigan tartibga soluvchi budjetlararo transfertlar miqdorlari	24 280,9

*O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining rasmiy sayti. - www.mf.uz

O’zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan davlat byudjeti daromadlari 2023- yil uchun 310 677,9 mlrd so‘m miqdorida prognoz qilingan bo’lib, quyidagilar hisobga olingan:

iste’mol narxlari indeksi 9,5 foiz darajasida yalpi ichki mahsulotning 5,3 foizga o‘shirishini ta’minlagan holda 2023-yilda respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish;

soliq va bojxona imtiyozlarini bekor qilish;

strategik tovarlarning ayrim turlariga jahon bozorlarida narxlarning o’zgarishi.

2023-yilda davlat byudjeti daromadlari barqarorligini ta’minlash maqsadida quyidagi soliq stavkalari saqlanib qolindi:

qo‘shilgan qiymat solig‘i – 12%;

foyda solig‘i – 15%;

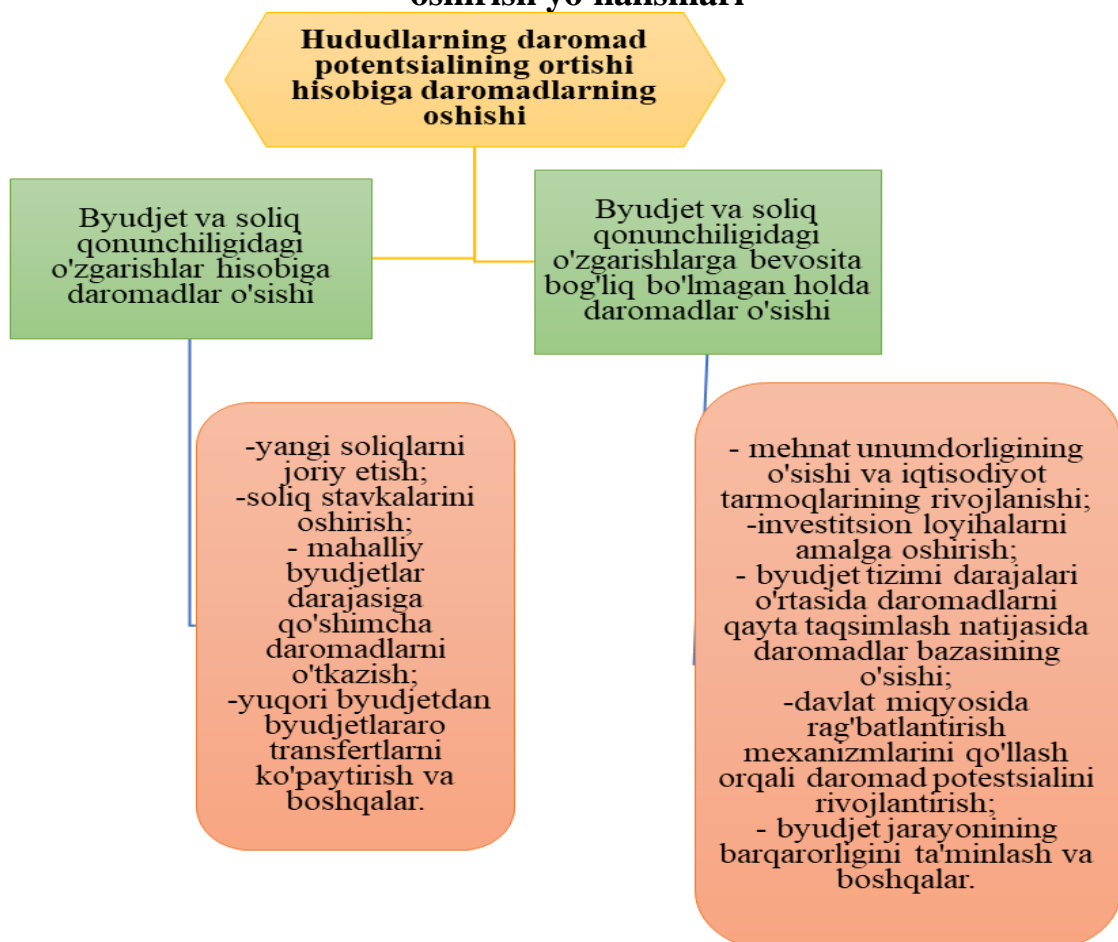
jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i – 12%;

aylanmadan soliq – 4%;
 dividendlar ko’rinishidagi daromaddan soliq – 5%;
 yuridik shaxslar mol-mulkiga soliq – 1,5%;
 qishloq xo’jaligi maqsadlari uchun foydalaniladigan yerlardan yer solig’i – 0,95% ;
 ijtimoiy soliq – 12% / 25% [20].

2023-yilda daromadlarning barcha toifalari bo’yicha (yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq va boshqa daromatlardan tashqari) iqtisodiy faollikning tiklanishi va iqtisodiy o’sish soliq siyosatidagi o’zgarishlar hisobiga rejalashtirilgan. Yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq tushumlarining kamayishi oltin va kumush uchun stavkaning 20 foizdan 15 foizga tushirilishi bilan bog’liq (OTKMK va NTKMK uchun).

2-rasm.

Barcha darajadagi byudjetlar daromadlarini oshirish yo’nalishlari*

* O’rganilgan ma’lumotlar asosida chizma muallif tomonidan tayorlangan.

2-rasmدا keltirilgan ko’rsatkichlar majmui o’rganib chiqilib, ularda byudjet tuzilmasidan qat’i nazar, O’zbekiston Respublikasining barcha darajadagi byudjetlar daromadlari o’shishi uchun zaxiralarni aniqlash imkonini beruvchi

asosiy moliyaviy vositalar jamlangan.

Mamlakatda iqtisodiyotning samarali tarzda rivojlanishi, aholining ishbilarmonlik faolligini shakllanishi va kengayishi ko‘p jihatdan har bir mamlakatning shu tariqa shakllangan umumiy qonuniyatlari va xususiyatlarini aks ettira oladigan ilmiy asoslangan soliq va byudjet tizimlariga bog‘liq.

Bunda hududlarning daromad salohiyatini oshishi natijasida byudjet tizimiga kelib tushadigan qo‘shimcha daromadlarni zaxira sifatida belgilash, shuningdek, byudjetlar daromadlarini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni muhim ahamiyatga ega bo‘lgan moliyaviy dastak sifatida qayd etish lozim.

Xulosa

Davlat byudjeti mablag‘larini shakllanishi, uning real ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda amalga oshishi dolzarb masalalardan biridir. Byudjet daromadliligini mustahkamlashga qaratilgan davlat islohotlari qator chora-tadbirlarni, xususan, o‘rta muddatli byudjetni rejalashtirishga o‘tish va mamlakat soliq tizimidagi tub o‘zgarishlarni o‘z ichiga oladi, bu esa yanada maksimal ijobiy natijalarga erishishni ta‘minlaydi.

Byudjetlararo transfertlar hududiy tizimining yanada takomillashtirilishi, quyidagilar, yani:

budjet daromadlarining barqarorligi va ularning tushumlari barqarorligi hisobiga mahalliy o‘zini-o‘zi boshqarish organlarining rivojlanish darajasini oshirish;

byudjetlararo transfertlarning adolatligi, xolisligi va shaffofligi;

axborotning shaffofligi;

barcha darajadagi hokimiyatning samarali ishini tashkil etish;

mahalliy hokimiyat organlarining jadal rivojlanishi;

barcha darajadagi byudjetlarning daromad qismini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmini takomillashtirish bilan tavsiflanadi.

Zamonaviy sharoitda O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosatining maqsadi mamlakatimizning barcha hududlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish darajasini oshirish, mehnat resurslariga bo‘lgan ehtiyojni ta‘minlash va chekka hududlarda turmush sharoitini yaxshilash orqali aholi muqдорini oshirishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish quyidagi vazifalarni hal qilish orqali ta‘minlanadi:

investitsiyalarni jalb etish uchun qulay shart-sharoitlarga ega bo‘lgan, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlangan hududlarni shakllantirish va rivojlantirish;

hududlarda ishlab chiqarishni tashkil etish va qo‘llab-quvvatlash, ish o‘rinlarini saqlash va ko‘paytirishga ko‘maklashish;

iqtisodiyotning yangi raqobatbardosh tarmoqlarini rivojlantirish.

Umuman olganda, barcha darajadagi byudjetlarning daromad bazasini oshirishda quyidagilar dolzarb hisoblanadi:

soliq imtiyozlari samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish va samaradorlik mezonlariga javob bermaydiganlarini bekor qilish;

maqsadli harakterga ega bo'lgan daromadlardan tushumlarni rejalashtirish bo'yicha samarali ishlarni olib borish;

investitsiyalarni jalb qilish va daromad potensialini kengaytirish, shu jumladan nomoliyaviy instrumentlar hisobiga;

davlat mulkidan foydalanish samaradorligini oshirish.

Taklif etilayotgan chora-tadbirlarni majmualiy tarzda amalga oshirilishi hududlarning daromad potensialini kengaytirish uchun shart-sharoit yaratadi, hududiy budjet daromadlarining o'sishi uchun zaxiralarni aniqlashga imkon beradi, ularning mutanosibli va barqarorligini ta'minlaydi, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash, fuqarolarning turmush darajasini oshirish uchun zarur moliyaviy bazani yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi, 26.12.2013y. № O'RQ-360-son Qonuni.

2. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (yangi tahrirda) O'zbekiston Respublikasining 30.12.2019y. № O'RQ-599-son Qonuni.

3. O'zbekiston Respublikasining «2023 yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risida»gi 30.12.2022y. O'RQ-813-son Qonuni.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi 28.01.2022 y. № PF-60-son Farmoni.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy erkinligini oshirish, mahalliy budjetlarga tushumlarning to'liqligini ta'minlash bo'yicha soliq va moliya organlari javobgarligini kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 13.12.2017y. № PF-5283-son Farmoni.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida» gi 29.06.2018y. № PF-5468-son Farmoni.

7. Жиянова Н. Э. Управление государственными финансами. Учебное пособие. - Т.: Иқтисод-молия, 2019. - 384 с.

8. Жиянова Н. Э. Управление государственными финансами: Учебник. – Т.: Иқтисод-Молия, 2019. – 444 с.

9. Жиянова Н. Э., Ташматова Р. Г. Бюджетно-налоговая политика. Учебное пособие. – Т.: Иқтисод-Молия, 2019. – 216 с.
10. Мысляева И.И. Государственные и муниципальные финансы. Учебник – М: ИНФРА, 2013. – 393 с.
11. Васильева В. М. Государственная политика и управление : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / В. М. Васильева, Е. А. Колеснева, И. А. Иншаков. – М.: Юрайт, 2018. – 441 с.
12. Gruber Jonathan. Public Finance and Public Policy.–NY: Worth Publishers,2013.–P.870-882.
<http://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=6100958239>
13. Dziobek C., Gutierrez Mangas and P. Kufa (2011). Measuring Fiscal Decentralization – Exploring the IMF's Databases. International Monetary Fund Working Paper 11/126
14. Исламкулов А.Х. Распределение налогов между бюджетами бюджетной системы для обеспечения межбюджетной сбалансированности. – August 2018. – International Journal of Innovative Technologies in Economy https://www.researchgate.net/publication/341437980_raspredelenie_nalogo_v_gov_mezdu_budzetami_budzetnoj_sistemy_dla_obespecenia_mezbudzetnoj_sbala_nsirovannosti
15. Jiyanova N.E., Umarova A.I. O'zbekiston Respublikasi hududlarini innovation rivojlanishining ta'minlash yo'llari // Iqtisod va moliya, 2019, 3(123).
16. Жиянова Н.Э., Ортиқов У. Солиқ тизимининг жаҳон амалиёти ва уни Ўзбекистон амалиётида қўллаш имкониятлари //Иқтисодиётда инновациялар. 2020. № 1 – <https://www.journals.uz/wp-content/uploads/2020/02/economic-2020-01.pdf> Б.24-30
17. Жиянова Н.Э.,Ташматова Р.Г.Пути увеличения доходного бюджета разных уровней республики Узбекистан// SCIENCE AND EDUCATION, 2 (5), (2021г.) – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/1505>.Б.1069-1078
18. www.gov.uz (O'zbekiston Respublikasining Xukumat portali).
19. www.lex.uz/ru/docs/5186047 (O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchilik bazasi).
20. www.mf.uz (O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining rasmiy sayti).
21. www.stat.uz (O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy sayti).